

Herinneringen aan E. du Perron

Jan van Nijlen

bron

Jan van Nijlen, *Herinneringen aan E. du Perron*. G. A. van Oorschot, Amsterdam 1955

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/nijl003heri01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / erven Jan van Nijlen

I

Als ik me niet vergis, was het in het begin van het jaar 1928 dat ik E. du Perron voor de eerste maal ontmoette ten huize van J. Greshoff. Ik had toen nog geen letter van hem gelezen. Wel had ik allerlei vreemde verhalen vernomen in verband met de litteraire mystificaties van een zich noemende Duco Perkens, die een tijdlang het pseudoniem was van du Perron. Verder stond deze bekend als “het rijke jongetje met een kasteel en een auto”.

Dit alles kon wel aardig zijn, maar ik zou er zeker nooit aan gedacht hebben ook maar één stap te doen om dit wonderkind te ontmoeten, ik mag wel zeggen: integendeel. Een litteraire mystificateur kon ik wel appreciëren, maar een jonge kunstenaar, eigenaar van een kasteel met daarbijbehorend vermogen kwam mij toen voor als een duidelijke absurditeit. Het was mij nochtans niet onbekend dat zulk verschijnsel zich wel meer voordeed, en wel in de gedaante van twee auteurs die ik ten zeerste bewonderde: Gide en Larbaud. Zij waren echter zo veraf en zij waren Fransen. Maar in Nederland en in mijn onmiddellijke omgeving! Ik vond het gewoonweg gek.

Het is dus een louter toeval dat mij in aanraking bracht met de jongeman, die een mijner beste vrienden zou worden. Die vriendschap ontstond zo maar niet dadelijk. Ik moet zelfs bekennen dat die eerste kennismaking nagenoeg geen spoor in mijn geheugen heeft achtergelaten. Ik ben van natuur, en misschien wel door familietraditie, een mensenschuw persoon. Wanneer er in een gezelschap van vertrouwde vrienden een onbekende verschijnt, voel ik mij ongemakkelijk, wat de Fransen “hérissé” noemen en gevoel ik de lust om te verdwijnen. Dit zal ook wel het geval geweest zijn toen ik in het huis van Greshoff, waar zoveel mij onbekende personen over de vloer kwamen, voor de eerste maal met du Perron in aanraking kwam. Wat er van zij, ik herinner mij daarvan niets meer. Eerst in de loop van de volgende weken, toen wij elkaar meermaals in een café hadden ontmoet, begon ik er mij rekenschap van te geven dat ik kennis had gemaakt met een merkwaardig kunstenaar en een niet minder merkwaardig mens.

Onze eerste gesprekken gingen bijna uitsluitend over de Franse litteratuur waarvoor wij beiden een grote belangstelling hadden. Mijn voorkeur was niet altijd de zijne, hetgeen vanzelfsprekend was, gezien het verschil in leeftijd, maar zijn inzicht was steeds vernuftig en zijn smaak, vaak anders georiënteerd dan

de mijne, zeer persoonlijk. Op du Perron's verhouding tot de Franse letteren kom ik straks nog wel terug.

Het duurde niet lang of hij betrok mij bij zijn werk en liet mij alles lezen wat hij tot dusver had gepubliceerd. Ik zie ze nog voor mij die zonderlinge drukwerkjes: *Het roerend bezit*, *Claudia*, *Kwartier per dag*, *Een tussen vijf*, *Filter*, in 1924 en 1925 verschenen. Met uitzondering van *Filter*, waren al die geschriften onooglijke brochure'tjes van een dertig- veertigtal bladzijden, versierd met zogenaamde "plaatjes" die even lelijk waren als overbodig. De typografie bereikte er een hoogtepunt van wansmaak. Hoe karikaturaal hun uitzicht ook was, die boekjes hadden iets beminnelijk-naïefs, misschien wel juist omdat elke typografische zorg er zo duidelijk vreemd aan was. Al die schriften werden voor het eerst verzameld in één drukwerk dat het uitzicht had van een boek en dat in 1926 verscheen onder de titel *Bij gebrek aan ernst*. De verzen die er in voorkomen werden in 1927 nog eens herdrukt onder de titel *Poging tot afstand*, die toen voor het eerst werd gebruikt en in volgende edities door een andere werd vervangen.

Ik had dus dit vreemde stel boekwerkjes ter lezing gekregen met het verzoek, of liever met de opdracht, er mijn gemotiveerd oordeel over uit te brengen. Ik moet bekennen dat ik er een beetje mee verlegen zat.

Du Perron praatte graag en uitvoerig over eigen werk, over het ontstaan ervan en de bedoeling. Het was volstrekt niet uit ijdelheid; in strijd met wat men vaak heeft beweerd, kon hij best kritiek verdragen, als die kritiek tenminste niet het gevolg was van een volledig onbegrip. Wanneer hij echter het slachtoffer meende te zijn van een principieel misverstand, bij voorbeeld toen een kritikus in hem een “journalist” wou zien, werd hij woest en sprong hij op zijn paard.

Toen ik al die werkjes had gelezen, enkele met genoegen, andere met verbazing, en mijn indruk had te kennen gegeven, gaf dit aanleiding, niet zoals ik verwachtte, tot een gesprek of discussie tussen ons, maar wel tot een uitvoerige monoloog van du Perron. Ik zou niet meer kunnen zeggen over wat het juist ging, ik herinner mij slechts dat ik zeer geboeid was door alles wat ik te horen kreeg, ideeën, principes en paradoxen, uitingen van afschuw of bewondering, alles zonder enige hapering of aarzeling voorgedragen met een warmte en een overtuiging die ik nog nooit bij enig ander Nederlands schrijver, zij het ook de meest enthousiaste jongere, had aangetroffen. Aan die eerste conversatie over Nederlandse litteratuur, of liever die eerste voordracht, heb ik een zeer opgewekte herinnering bewaard en ik mag zeggen dat du Perron's commentaren en beschou-

wingen over en rond zijn eerste boekjes mij meer interesseerden dan de geschriften zelf.

In het jaar dat ik met hem kennis maakte, legde du Perron een grote activiteit aan de dag. Een nieuwe druk van zijn gedichten, conform aan die welke het vorig jaar was verschenen, zag toen het licht. Hij begon ook met de publicatie van de *Cahiers van een lezer*, die in 1929 werden gestaakt. Voor de schaarse lezers - de Cahiers werden slechts in dertig exemplaren gedrukt - was die verschijning de revelatie van de echte du Perron. Als kritikus en polemist had hij dadelijk zijn eigen, definitieve toon gevonden. De latere drukken van de *Cahiers* werden nogal aanzienlijk gewijzigd, zodat de tegenwoordige lezer zich niet altijd nauwkeurig rekenschap kan geven van de reacties in diverse richtingen waartoe de oorspronkelijke tekst vaak aanleiding gaf. Ik heb later kunnen constateren hoe groot de invloed van de *Cahiers* bij hun verschijning was geweest, zowel op oudere als jongere auteurs. Dat hij door sommigen verkeerd begrepen werd, dat anderen hem niet wensten te begrijpen, doet niets ter zake. Van af de verschijning van de *Cahiers* was du Perron een auteur die een bepaalde mentaliteit vertegenwoordigde in de Nederlandse literatuur en met wie men rekening diende te houden.

II

Na het hoofdstuk “Het gekkenhuis” in *Het Land van Herkomst*, waarin du Perron de vreemde atmosfeer van het kasteel van Gistoux heeft weergegeven en na de zeer exacte beschrijving van Vestdijk, lijkt het me overbodig dit zonderlinge landgoed nogmaals te beschrijven.

Ik had nooit een kasteel betreden, als ik het zo zeggen mag. (In België noemt men “kasteel” elk buitengoed van een zeker aanzien en een zekere uitgestrektheid.) Wel had ik in mijn jeugd jaren, toen mijn ouders in de zomer op het land verbleven, een kasteel van uit de verte gezien, namelijk het kasteel van de baron V... Ik liep er soms langs met een groot ontzag. Alle toegangen waren streng “verboden”. Dit kasteel leek me toen een soort droompaleis, een oord voor wonderen en sprookjes, kortom “het kasteel”. Zijn prestige werd nog verhoogd door het feit dat de kasteelheer de reputatie had van een onwaarschijnlijke zonderling, die gekleed was met een blauwkatoenen vestje en winter en zomer een strohoed droeg. Hij leefde in de grootste afzondering, zelden kreeg men hem te zien, ofschoon hij burge-

meester was. Zijn correspondentie werd, naar het heette, door een secretaris geschreven met driekleurige inkt, op een oud en kostbaar papier. Verder werd verteld dat de baron in een van de talrijke ongebruikte kamers van het kasteel een paar honderd oude schoenen bewaarde. Hij had ook een ondergrondse gang laten bouwen, langswaar hij van uit het kasteel de kerk kon bereiken, maar die gang was onvoltooid gebleven zoals alle bouwwerken die hij ondernam... Stop! ik schrijf ten slotte geen jeugdherinneringen. Ik wou alleen maar zeggen dat in de verbeelding van de knaap die ik toen was, het begrip “kasteel” een vorm had aangenomen, die nooit meer zou gewijzigd worden.

Toen ik dus op een mooie voorjaarsdag het kasteel voor de eerste maal zag, was ik zeer teleurgesteld. Ik had reeds kiekjes ervan gezien, en ik kon het onmogelijk herkennen. Eens te meer bleek hoezeer een foto de werkelijkheid kan misvormen. Gekiekt gaf het de indruk van een zekere grootheid, althans wat de afmetingen betrof, maar als men er werkelijk vóór stond, was de indruk geheel anders. Het was niet groots, niet indrukwekkend en ook niet liefelijk noch riant; het leek evenmin somber en onherbergzaam als sommige oude burchten. Met veel goede wil was het wel een kasteel, maar met iets onechts, iets karikaturaals. Ook het park was geen eigenlijk park,

meer een grote verwilderde tuin. Toen ik naderhand vernam dat het toebehoord had aan een adellijke familie in verval, waarvan de laatste vertegenwoordiger een geesteszieke zonderling was, bleek de indruk die het gebouw en het park op mij maakten gemakkelijk te verklaren. Dat het kasteel voorbestemd was om andermaal een gekkenhuis te worden, zoals du Perron het noemde, lag dan ook voor de hand.

Van het jaar 1928 af tot aan de dood van du Perron's moeder ben ik herhaaldelijk op het kasteel te gast geweest en ik heb er zowat al de personen ontmoet die in het "gekkenhuis" een rol speelden. Natuurlijk herinner ik me niet meer alle personages die in de operetten en de drama's die in het kasteel om de beurt werden opgevoerd, optraden: ze waren te talrijk.

Du Perron had niets van een kasteelheer. De kasteelvrouw was mevrouw du Perron, zijn moeder. In *Het Land van Herkomst* heeft du Perron voldoende aangetoond hoe moeilijk het samenleven met zijn moeder voor hem is geweest, vooral in de laatste jaren van haar leven. Als zoon, zag hij natuurlijk de zaken niet op dezelfde manier als een buitenstaander, en de toestanden op het kasteel waren voor een gast of een bezoeker nog veel karikaturaler dan du Perron ze heeft uitgebeeld. Niet alleen zijn moeder, maar ook de indische atmosfeer die zij te Gistoux

had doen herleven, kon hij niet met de nodige objectiviteit beoordelen, en dat die atmosfeer voor een buitenstaander onbegrijpelijk moest zijn, zou hem ten zeerste hebben bevreemd. Want behalve een “gekkenhuis” was het kasteel van Gistoux nog iets anders: een nederzetting van een volgens geheel andere begrippen en opvattingen levend gezin, dat zich volstrekt niet aan de zeden en gewoonten van het nieuwe land kon aanpassen. Het is eerst na de lezing van de zo typische herinneringen uit een indisch familieleven, *Vergeelde Portretten* van E. Breton de Nijs, dat ik iets meer van die zaken heb begrepen. Het is volstrekt niet zeker dat wanneer dezelfde personen, wier gedraging in een vreemd land zo abnormaal leek, op Java hadden blijven wonen, hun woning aldaar het aspect van een gekkenhuis zou hebben aangenomen. Zeker is het evenwel dat toen het gezin tijdelijk in een hôtél in het centrum van Brussel een onderkomen zocht, het de atmosfeer van Gistoux zozeer deed herleven, dat ook dáár, waar men uiteraard aan zonderlinge toestanden gewoon is, de aanwezigheid van die vreemde nederzetting niet alleen verbazing, maar een zekere ontzetting verwekte.

Ik moet nu wel even op du Perron's moeder terugkomen, want zij was de spil waarrond het leven van het kasteel draaide. Nooit heb ik iemand gekend die,

zoals mevrouw du Perron, leefde in een wereld die zij zelf had geschapen en die voor anderen ontoegankelijk was. Dit fenomeen heeft niets te maken met egoïsme. Alles had voor haar een ander uitzicht, een andere betekenis dan voor haar omgeving. Daarvan was zij zich natuurlijk niet bewust en zeer te goeder trouw meende zij dat de anderen niet wilden zien wat haar zo duidelijk voor de ogen stond. Vandaar die vele tragische en gekke conflicten.

Het kasteel van Gistoux met zijn talrijke vertrekken, het park, de moestuin, de chauffeurswoning, het personeel, de bezoekers en de gasten, het vormde een complex dat haar verbeelding van uit Java in het kalme Waalse dorpje Gistoux had overgeplaatst. Zij praatte daarover in een zonderling Nederlands, waarin de meest gebruikelijke woorden door Franse termen waren vervangen, als om aan te tonen dat de verplaatsing van haar overzees domein naar het europees continent een aanpassing aan sommige specifiek-Belgische toestanden noodzakelijk maakte. Zo werd bijvoorbeeld nooit van het “kasteel” gesproken, het was altijd “het château”. Werden er konijnen aangekocht, dan heetten die “de lapins”, meestal “de lapins van het château”. Het gebeurde wel eens dat er een onweer uitbrak boven Gistoux; dan kreeg dit gewoon natuurverschijnsel de vreemde benaming “orage-weer”, blijkbaar in verband met

zijn speciaal Belgische eigenschap. Al de inwoners van het dorp die met de arbeid in hun onderhoud voorzagen, zowel de landbouwer als de smid, zowel de bakker als de loodgieter, werden door haar “ouvriers” genaamd. En zo met vele zaken. Die manie verleende aan haar conversatie een eigenaardig, humoristisch karakter. Zolang zij zich met iemand kalm onderhield, was elk misverstand uitgesloten, maar wanneer zij tegenover een of ander Nederlandssprekend lid van het personeel de stem verhief en het onderhoud in een hooglopende ruzie ontaardde - hetgeen nog al eens gebeurde - geraakte zij verward in al die vreemde woorden en uitdrukkingen en was de indruk tegelijk pijnlijk en hoogst komisch.

Aan de andere kant waren de gekke toestanden op het “château” ook grotendeels te wijten aan de onmogelijke mentaliteit van het personeel, voornamelijk van het vrouwelijk personeel, dat door du Perron's moeder in dienst genomen werd. Dit gold niet zozeer voor de keuken- en kamermeiden, meestal meisjes uit de streek, die in kunde en plichtsbetrachting wel ongeveer op hetzelfde peil zullen hebben gestaan als soortgelijke gediensstigen in andere kastelen van de omtrek. De rare mentaliteit was vooral de eigenschap van de “hogere” bedienden, die, als gouvernante, gezelschapsdame, masseuse of dergelijke in dienst werden genomen onder de meest curi-

euze omstandigheden. Meestal kwamen die dames uit het buitenland en hadden een vrij avontuurlijk leven achter de rug. Zij hadden een zekere allure, waren vaak niet onknap, altijd rad van tong - hetgeen bij het gebruikelijk ruziemaken een voordeel was - en over het algemeen modieus gekleed. Ik herinner mij nog enkele van deze dames, niet bij name, want zij werden door gasten en bezoekers vooral aangeduid met gracieuze omschrijvingen: “de mooie Oostenrijkse”, “de dame uit Bénosèr”, “de blanke slavin” en dergelijke. Enkele hielden het een paar maanden uit, de meeste slechts enige weken. En het vertrek gaf altijd aanleiding tot dramatische tonelen met veel tranen en zenuwcrissen, verwensingen en bedreigingen.

Met dit alles was mevrouw du Perron zeer hulpvaardig en het is buiten twijfel dat sommige van die internationale gelukzoeksters van haar goedhartigheid misbruik hebben gemaakt. Dit lag inderdaad voor de hand, gezien de lichtgelovigheid waarvan du Perron's moeder op elk gebied blijk gaf. Voor elke vorm van geloof en bijgeloof was zij vatbaar, voor alles wat op occultisme, spiritisme of waarzeggerij geleek, was zij te vinden. In *Het Land van Herkomst* schrijft du Perron: “mijn moeder vond mijn vrienden gek”. Dit belet niet dat zij die vrienden met zachtheid en welwillendheid behandelde. Haar culi-

naire kundigheden waren groot en wanneer bij ene of andere feestelijke gelegenheid een rijsttafel werd bereid onder haar toezicht, kon men er op aan dat het in orde was.

De meeste gasten kregen haar niet vaak te zien; zij trok zich meestal in haar vertrekken terug. Toch gebeurde het dat zij aan het gesprek kwam deelnemen en dan kon zij bijzonder vriendelijk zijn. Ik denk hier aan sommige warme zomeravonden: door de openstaande ramen hoorde men in de verte het eentonig geroep van de boomkickers, de gramfoon speelde javaanse muziek en liederen van Reynaldo Hahn, er werd wijn gedronken en veel zoetigheid gegeten, alles was één vriendelijkheid, één hartelijkheid... Na het “orage-weer” van de dag, leek het wel een avond uit de bekende tempo doeloe.

Hoe du Perron in dit onwaarschijnlijk onrustig milieu kon werken is mij steeds een raadsel geweest. Zoals alle schrijvers die iets te zeggen hebben, had hij geen bijzondere omgeving, noch enig esthetisch decor van node om te werken. Maar het tegendeel kan toch niet, zou men denken, voor een kunstenaar een gunstige atmosfeer scheppen. Het is nochtans in die groteske en vaak vijandige atmosfeer dat hij onverstoort heeft gewerkt, en veel gewerkt, ik kan het verzekeren. De kamer waar hij leefde en werkte had

hoegenaamd niets van een artistiek interieur: een bed, een grote kast, waarin zijn boeken verborgen waren, een kleine schrijftafel, een paar stoelen en, op de schoorsteen, het agressief lelijke borstbeeld, stijl Second Empire, van de gedecolleteerde dame, waarvan Willink de tekening maakte, die de tweede druk van *Bij gebrek aan ernst* illustreert.

Meer dan eens is het gebeurd, soms op de mooiste zomerdagen toen ik een grote lust had om te wandelen, dat du Perron me zei: wacht even, ik heb nog iets te noteren. Ik ging gewillig zitten, ontstak een pijp of nam een boek ter hand en verloor hem niet uit het oog, want het interesseerde mij zeer hem te zien werken. Hij was in die ogenblikken werkelijk geheel afwezig en Vestdijk heeft het goed gezien toen hij schreef dat hij zich buitengewoon kon concentreren. Ik zie hem nog zeer goed vóór mij: het hoofd rustend in de linkerhand, schijnbaar rustig, maar af en toe zenuwachtig bijtend op de nagels. Sprekend is dan ook het portret van Van Moerkerken dat hem in die houding voorstelt in het Multatuli-museum.

Hij zou iets noteren, had hij gezegd, en dat duurde soms een tiental minuten en ook wel eens een uur of nog langer. Ik vond het merkwaardig, ik zou het nooit hebben gekund zo rustig door te schrijven, terwijl iemand naar me zit te kijken. Waarschijnlijk bestond ik voor hem niet méér dan de dame op de

schoorsteen. Plots stond hij op en zei: ‘ziezo, nu kan ik morgen verder gaan. Wil je even horen wat ik heb geschreven? Het is misschien niet zo kwaad.’ Inderdaad het was “niet zo kwaad”, wat ik dan ook zei. Maar daarmee was de zaak niet afgedaan. Hij wou ook nog weten of ik niets, maar dan ook niets, had aan te merken. Ik ben ervan overtuigd dat hij dit niet vroeg omdat hij aan zichzelf twijfelde, maar hij was altijd zeer nieuwsgierig naar de reactie die zijn werk op anderen teweegbracht.

III

Op vele plaatsen van zijn werk heeft du Perron over zijn jeugd geschreven en verteld welke schrijvers in die tijd zijn voorkeur hadden. Ook praatte hij met genoeg over zijn eerste kennismaking met de literatuur, evenals over de boeken die op zijn jeugdige verbeelding een invloed hadden uitgeoefend. Ook over zijn bohème-tijd in Parijs, waarvan hij in *Een Voorbereiding* zulk een aardig beeld heeft gegeven, en bij het laatste bezoek dat ik hem bracht te Parijs toonde hij mij de cafés van Montmartre die hij te dien tijde bezocht. Er is echter één periode in zijn leven, namelijk die van zijn eerste litteraire proeven in het milieu waar van Ostayen de leider en de bezieler was, waarover du Perron zo goed als niets heeft geschreven en waarover ik hem ook nooit heb horen spreken.

Hij had nochtans een grote bewondering voor vele gedichten van Van Ostayen en men weet dat

deze laatste zijn bekend *Alpenjagerslied* aan du Perron opdroeg. Het was ook met van Ostayen dat hij het tijdschrift *Avontuur* oprichtte, waarin hij enige novellen publiceerde. Dit was in het jaar 1928, toen

hij zijn *Cahiers van een Lezer* begon te publiceren. De vriendschap van du Perron en van Ostayen duurde tot aan de dood van deze laatste. Het is zeker dat beide vrienden geheel anders waren georiënteerd. Zij waren beiden modern, of liever, zij wilden beiden modern zijn en zij waren het ieder op zijn eigen manier. Van Ostayen was vooral aangetrokken door het Duitse expressionisme, maar was tevens bekoord door het schijnbaar argeloze klankenspel van Guido Gezelle, die de woorden als klank hun vrijheid had gegeven. Du Perron daarentegen had andere voorbeelden voor ogen en onderging andere invloeden. De eerste was Blaise Cendrars; naderhand kwamen Jean Pellerin en Valery Larbaud.

Ik ben er van overtuigd dat van Ostayen een belangrijker dichter is dan du Perron, evenals niemand het nog betwijfelt dat du Perron een veel sterker prozateur is dan van Ostayen. Dat hun wegen eenmaal moesten uiteenlopen was van het begin af duidelijk te zien. Het non-conformisme van du Perron was van een gans andere soort dan dit van de auteur van de *Bezette Stad*. Deze laatste was meer een revolutionnair op het gebied van de vorm, terwijl de andere vooral een revolutionnair was naar de geest en wel in een vorm, die steeds meer en meer de regels van de beproefde normen respecteerde.

Een groot aantal van du Perron's latere gedichten

heb ik om zo te zeggen zien ontstaan en ik ben er meer dan eens getuige van geweest hoe zorgvuldig hij ze vele malen herlas, weken en maanden later, totdat hij er tevreden over was. Ik herinner mij nog goed welk een diepe indruk het *Gebed bij de harde dood* op mij maakte, dat hem werd ingegeven door de dood van Odilon Jean Périér. Wat mij dadelijk trof toen hij mij die strofen voorlas, was de originele toon van dit gedicht, waarin niets, noch in rytme, noch in vorm, aan het werk van enig ander dichter was verwant.

Een groot aantal van zijn hekeldichten waren, wat de toon betreft, enigszins geïnspireerd door Laurent Tailhade, auteur van de *Poèmes aristophanesques*, en bekend pamflettist. Deze auteur, wiens werk aan het einde der vorige eeuw een zekere vogue kende vanwege zijn brutale scheldverzen, is tegenwoordig niet zo erg meer te genieten. Du Perron voelde nogal veel voor hem en ik kon mij met deze bewondering niet verenigen. Ik moest toegeven dat die dichter wel erg knap was, maar ik wantrouwde een beetje een auteur, die zoveel vreemde woorden gebruikte, dat men op zijn minst twee of drie woordenboeken nodig had om de zin van één versregel te begrijpen. Ik weet niet of du Perron in later jaren nog zo dol was op Tailhade; in elk geval heeft hij de *Poèmes aristophanesques* uit zijn bibliotheek verbannen. Bij wijze van

humoristische wraakneming op mijn afwijzing van die dichter, heeft hij mij het boek cadeau gegeven. Ik bezit het nog, het is een van die boeken die du Perron liet binden in die uniforme grijze banden zonder titel op de rug, nadat hij er, volgens zijn gewoonte, enige pagina's, die hij overbodig achtte, uit verwijderd had.

Behalve over deze Tailhade, waren wij het bijna altijd eens over de meeste Franse auteurs. Du Perron heeft me meermaals verteld - hij heeft het ook geschreven - met welke soort litteratuur hij bij zijn aankomst in Europa kennis maakte. Het waren de werken van de chansonniers van Montmartre, die in die jaren al erg uit de mode waren, maar die hem nog bekoorden, omdat zij in zijn ogen de bohème vertegenwoordigden waarvan hij als jongen zo dikwijls had gedroomd. Naderhand liet hij zich leiden door zijn instinct. Dat instinct was merkwaardig voor een jonge man, die zijn jeugd had gesleten in een milieu, waar men in zake Franse litteratuur en Franse geest niet veel verder was gekomen dan tot de oppervlakkige levenswijsheid van het Second Empire. Hij las onwaarschijnlijk veel in de eerste jaren van zijn verblijf in Europa. Zijn geheugen was verbazend en wat hij eenmaal had gelezen, men kon gerust zeggen dat hij het kende voor zijn verder leven. Een voorbeeld: hij had eens een lijvig boek gekocht, de *Memoranda*

van Barbey d'Aureville, en had het mij geschonken omdat het hem niet bijzonder interesseerde. Enige jaren later wou hij iets citeren uit dat boek, iets dat hem getroffen had en hij schreef me: 'je zal de zin vinden aan de bovenkant van een linkerbladzijde tussen de pagina's 70 en 80.' En het was juist.

Nog iets over zijn instinct, of zijn goede smaak zo men wil. In de klassieke letteren gaf hij dadelijk de voorkeur aan Diderot boven Rousseau; van de romantieken verkoos hij zonder aarzelen de Musset; verder stelde hij Stendhal, Mérimée, Benjamin Constant en Courier boven al hun tijdgenoten. Is die keuze niet alleszins merkwaardig voor een jonge man?

Hij had ook wel zijn afwijkingen en zijn manies; daarvan waren zijn opvattingen over bibliofilie en drukkunst wel de eigenaardigste. Het aspect van zijn bibliotheek was zeer curieus. Uiterlijk was het een oude, eiken kleerkast. Van binnen waren er rekken in aangebracht, en de daarop gerangschikte voorwerpen bleken bij nader toezien boeken te zijn. Deze waren alle gebonden, van de meest ordinaire uitgaven tot de luxe-edities, in een monotone grijs linnen, met uitzondering van enkele banden in een soort imitatie-batikpapier. Op enkele was op de rug een titel aangebracht, maar veruit het grootste deel was naamloos, zodat men werkelijk de plaats en het

formaat van elk boekwerk uit het hoofd moest kennen, wilde men de hand leggen op het gewenste exemplaar. Niet alleen was dus du Perron's bibliotheek - in tegenstelling met wat het geval is bij de meeste schrijvers, die zo graag met hun mooie boeken pronken - geheel onzichtbaar, maar het gebruik ervan voor iedereen onmogelijk, behalve voor de ingewijde eigenaar.

Dit ongewoon uitzicht van de boekenkast was niet het enige waardoor de normale boekenliefhebber werd verbaasd. Nam deze een der boeken ter hand, dan constateerde hij dat het boekwerk ook van binnen diverse afwijkingen vertoonde. Deze waren natuurlijk alleen maar zichtbaar, wanneer hij, die het boek opnam, met het normale uitzicht ervan vertrouwd was. Hier waren de plaatjes uitgerukt, dáár begon de tekst op pagina 37, elders was de oorspronkelijke titelpagina met het gebruikelijk uitgeversvignet vervangen door een andere pagina, gezet uit een gans andere letter, die men spoedig herkende als afkomstig van de drukkerij, waaraan du Perron meestal zijn drukwerk toevertrouwde. Het gebeurde ook wel dat de voorrede van een of ander deel van een verzameld werk naar een ander deel was overgebracht. In andere boeken waren de voetnota's doorgehaald met oost-indische inkt. Zelfs de meest kostbare edities bleven voor die verminkingen niet

gespaard. Zulkdanig was het schouwspel dat ik te zien kreeg toen du Perron voor de eerste maal de deuren van zijn bibliotheek voor mij ontsloot. Het is waarschijnlijk dat het uitzicht van die boekenkast in de loop der jaren enige verandering heeft ondergaan. Hij monologeerde graag, vooral in zijn brieven, over de wenselijkheid een of ander boek aan te houden of uit zijn bibliotheek te verbannen. De boeken waarvan hij zich wou ontdoen schonk hij dan meestal weg; er moeten nog wel boekenkasten zijn, waar de aanwezigheid van de dadelijk te herkennen grijze bandjes bewijst dat hun eigenaar tot du Perron's vrienden heeft behoord.

Zoals men du Perron geen bibliofiel kon noemen wanneer men de staat van zijn bibliotheek in acht nam, kon men dit nog minder als men de boekjes inkeek, die hij voor eigen rekening in dertig exemplaren liet drukken. Ik ben er overigens van overtuigd dat hij daarmee volstrekt geen bibliofielbedoelingen had. Hij vond gewoon prettig enige boekjes die hij aardig vond aan zijn vrienden te schenken. Ik vroeg hem eens wat hij met dat uitgeven bedoelde en hij antwoordde mij: 'het is niets dan een liefhebberij, een eenvoudig plezier.'

IV

Zonder twijfel zijn het de *Cahiers van een lezer* die du Perron de reputatie hebben bezorgd die hij voor zijn verder leven bij vele van zijn collega's zou behouden: die van een kankeraar, een vechtersbaas, een man met een onmogelijk karakter. Dat hij een groot deel van de literaire productie, die door het publiek en door vele, zogenaamd bevoegde critici werd bewonderd, volkomen minderwaardig achtte, is voorzeker waar. In de eerste plaats was dit zijn goed recht, en ten tweede heeft hij meestal zijn oordeel gegrond op degelijke argumenten. Het gelijkhebben in zake kunst of literatuur is trouwens altijd iets zeer relatiefs. Laat du Perron dan desnoods een kankeraar zijn, ik, voor mijn part, prefereer nog steeds een kankeraar die mij boeit, boven een eerbiedige dogmaticus die mij verveelt. Was hij ook een vechtersbaas? Ja, in die zin althans, dat hij in een conflict nooit neutraal bleef, maar altijd hartstochtelijk partij koos en bereid was de partij die hij had gekozen met woord en daad te verdedigen. Of dit nu een goede of een slechte hoedanigheid is, zij heeft in elk geval in de literatuur een zeer groot nut. Wat ten slotte zijn

onmogelijk karakter als mens betreft, daarvan heb ik nooit iets gemerkt. Hij had allicht vooroordelen en manies, en vele bezwaren tegen de huidige staat van de maatschappij. Hij had een hekel, niet alleen aan alle conventies, maar ook aan alle bijeenkomsten in openbare lokalen, zoals kerken, schouwburgen en dergelijke, evenals aan alle ondernemingen voor gemeenschappelijk vervoer. Dit is een kwestie van smaak en persoonlijke voorkeur en heeft niets met het karakter te maken. Voor zoveel ik hem heb gekend, heeft hij altijd blij gegeven van een edelmoedigheid, een hartelijkheid en een begrip van de vriendschap die velen aan hem hebben gehecht. Dat hij wel eens ongeduldig werd, of zelfs in opstand kwam tegen de onmogelijke toestanden in het “gekkenhuis”, wie zou dit niet begrijpen? Daartegenover staat dat hij het grootste geduld aan de dag legde in zijn omgang met Slauerhoff die, zoals men weet, geen erg gemakkelijk persoon was. Maar een polemist, vooral een gevreesd polemist als du Perron, heeft nog al gauw de reputatie van een slecht karakter. Dit is altijd zo geweest, van Multatuli tot Bernanos.

In de vrij uitvoerige correspondentie die ik van du Perron bezit is er een eerste hiaat van ongeveer een jaar, namelijk van Juli 1931 tot Juli 1932. Het was

in die periode dat zijn eerste huwelijk werd ontbonden, waarbij ik, enige jaren te voren, samen met Greshoff, de rol van getuige had gespeeld op het gemeentehuis te Elsene. Van Elsene gesproken, het is in diezelfde gemeente dat du Perron in vele appartementen heeft gewoond. Als ik aan die diverse woongelegenheden terugdenk, kan ik ze niet meer onderscheiden: ze waren allen even somber en ongezellig.

Het was in 1932 dat hij voor de tweede maal in het huwelijk trad. Wat zijn tweede vrouw voor hem heeft betekend, hoef ik hier niet te vertellen. De lezers van *Het Land van Herkomst* weten welke plaats zij in het leven van du Perron heeft ingenomen en men mag gerust zeggen dat zonder haar die roman nooit zou geschreven zijn geweest, althans zeker niet in de vorm die hij nu heeft. Het is in dit jaar 1932 - het jaar ook dat *Forum* werd opgericht - dat voor du Perron de tijd aanbrak, die de gelukkigste en de vruchtbaarste periode zou worden van zijn leven, maar, op een ander gebied, ook een van de meest kommervolle. Hij verhuisde toen naar de omgeving van Parijs, naar Bellevue in de buurt van Meudon, waar ook Arthur van Schendel zich tijdelijk had gevestigd. Kort daarop, in Januari 1933, stierf zijn moeder en toen bleek eerst hoe groot de financiële catastrofe was en welke onwaarschijnlijk verwarde boedel zij naliet. Ik heb nooit geweten of du Perron

zich bewust is geweest van de financiële situatie waarin zijn moeder zich korte tijd voor haar dood bevond, maar sommige vrienden hadden de storm, die alles zou doen ineenstorten, zien aankomen. Du Perron was natuurlijk verslagen, maar reageerde toch op een manier die velen niet van hem hadden verwacht. Inderdaad, dat rijkemansjongetje, dat nooit in zijn onderhoud had moeten voorzien, gaf in die omstandigheden blijk van een zeer grote moed. De toestand was niet alleen wanhopig van uit een financieel oogpunt, maar tevens zo ingewikkeld, dat er alle redenen bestonden om er het hoofd bij te verliezen. Ik wil hier de brief citeren die hij mij naar aanleiding van die gebeurtenissen schreef; hij werpt een eigenaardig licht op die pagina's van *Het Land van Herkomst* waarin hij het over die periode van zijn leven heeft.

Bellevue 27-1-1933

Beste Jan,

Ik schrijf je, ten einde raad, om je te vragen mij een groote dienst te bewijzen. Ik weet dat het erg vervelend is wat ik je vragen zal. Maar het is mij of ik de keus niet meer heb, zoo machteloos voel ik mij, en zoozeer word ik gekweld door het idee dat *iedereen* mij bedotten wil. Ik ben ziekelijk wantrouwend geworden, en van alle kanten merk ik hoe dreigend de

situatie is, waarin ik verkeer, en hoe weinig ik ertegen doen kan. Ik heb met allerlei smakkers te maken, die zich eenvoudigweg aan mij opgedrongen hebben, en waarvan ik er maar een (half) vertrouwen. Dat is de advocaat H... van Nivelles, een wat bruske vent maar tot dusver betrouwbaar gebleken. Maar hij is ten slotte geen *vriend*; hij heeft een soort minachting voor mijn "soort", en hij is wat erg haastig-opruimend. Op alles wat ik hem schrijf, krijg ik haastige briefjes, van het genre "ik compromitteer me vooral niet".

De oud-notaris van mijn moeder, Mr B... is een varken, stom, en feitelijk beneden alles. *Hij* heeft mij in deze situatie gebracht, want *hij* had mijn moeder erop behooren te wijzen dat haar testament niet geldig was. *Hij* is de eerste geweest om over de minderjarige kinderen van mijn broer te spreken, en wist dat het testament niet deugde. Hij heeft mij verder dien D... opgedrongen - den tegenwoordigen notaris - iemand in wien mijn moeder (dit herinner ik mij achteraf) niet het minste vertrouwen had. De man heeft dan ook werkelijk een boevensmoel; een vulgaire editie van een nette gangsterhoofdman.

Ik denk dat deze D... nu te veel in de successie zit om hem daar nog uit te krijgen. Maar de verkoop van het kasteel is een andere zaak; en ik heb erge vrees dat daarmee ook wordt geknoeid, als ik de

heeren hun gang laat gaan. Je begrijpt me goed: dit kasteel is mijn laatste kaart. De successie zullen ze wel zoo ingewikkeld en kostbaar weten te maken, dat er voor mij niets overblijft - een fooi op zijn best. Sedert ik de benefice van inventaris heb aangevraagd, "regretteeren" ze van allerlei: de meubels kunnen nu *niet* meer verkocht worden, de eerste man van mijn moeder (iemand van 78 jaar, die al meer dan 35 jaar van haar gescheiden is) moet nu ook worden "geassigneerd", enz. enz. - Het kasteel verkoopen in dezen tijd zal ook niet meevallen. Het zal een harde dobber zijn om er iets voor te krijgen en ik *moet* het wegdoen. Dat is nog het ergste, niet; maar ik wil dan tenminste daarvoor een behoorlijke kans hebben. Ik wil de zekerheid hebben dat er tenminste eerlijk spel gespeeld wordt door de menschen die de verkoop op zich nemen, - en dat heb ik nu allerminst!

Zooals je weet is er op het kasteel een hypotheek (van 90.000 frs). Eens per halfjaar moet ik daarvoor een kleine 3000 frs. betalen. Den Ilen Januari was zoo'n betaaldag; met het geld dat ik van mijn schoonvader geleend heb, heb ik deze laatste termijn betaald (aan *La Royale Belge*, door bemiddeling van hun agent, de heer B...). Een paar dagen geleden kreeg ik van notaris D... een brief doorgestuurd van *La Royale* aan hem, dat de termijn verstreken was en dat ik nog niet had betaald. Daar ik de kwitantie

hier heb, heb ik B... en den notaris geschreven, en van den eerste direct antwoord gekregen, dat de zaak in orde was. De notaris had buiten mijn weten of wensch om aan de *Royale* om inlichtingen geschreven op II Januari, vandaar het quiproquo. Maar uit zijn brief aan mij blijkt dat hij er erg happig op is, om het kasteel zoo gauw mogelijk op publieke vendutie te gooien. B... schreef mij dat de bemoeienis van den notaris in dezen *La Royale* huiverig heeft gemaakt; dat ze mij daar geen nieuwe hypotheek zelfs willen geven, noch het kasteel koopen (deze twee mogelijkheden had ik overwogen). Het kan natuurlijk zijn dat het gewoon een uitvlucht is van *La Royale*; maar het smoel van dien notaris zit me ongelooflijk dwars. Ik voel dat die vent mij ongunstig gezind is, en tot iedere smeerlapperij (mits straffeloos) in staat.

Ik heb sindsdien aan 2 menschen gevraagd om te probeeren tot 5 Febr. a.s. het kasteel nog te verkoopen: nl. aan een Holl. makelaar R..., en aan dien B... zelf. Ik denk dat ze hun best doen, maar ik verwacht er niet veel van. Ik heb ook nog aan mijn advocaat H... te N... (die een generale volmacht van mij heeft) geschreven wat hij mij aanraadde te doen, enz. Maar daarop krijg ik natuurlijk eerstdaags een briefje van 4 regels. Ik wantrouw dezen H... in principe niet, maar hij woont in N... en heeft het druk; hij

kan dus best de zaak in wezen aan de notaris overlaten.

Die notaris heeft mij voor de begrafenis van mijn moeder 5000 frs geleend, en de andere notaris B... ook 5000. Beide op de verkoop van het kasteel. Ik heb het gevoel dat B... van D... percenten krijgt, omdat hij hem die mooie gecompliceerde zaak heeft aangebracht; samen zullen ze het kasteel wel, op de meest gunstige manier *voor hen*, verpatsen. Vergeet niet dat mijn moeder nog de reputatie had een “zakenvrouw” te zijn (al blijkt mij nu wel hoeveel van deze reputatie een legende was), maar ik ben voor hen “la plus belle poire imaginable”. Als H... werkelijk voor mij wil opkomen, en er zich ijverig mee bezighoudt, komt hij een heel eind - maar zal hij dat doen? En ik ben niet in België om de heeren na te rijden, dat is ook een ellende. Daarbij heb ik nu eenmaal die peerenfaam.

Ik wou je nu vragen om in mijn plaats af en toe naar den notaris te gaan. Ik heb maar 2 menschen in Brussel, in wie ik *volledig* vertrouwen stel: Jan en jij. Hellens ook, maar dat is een even groote peer als ikzelf! erger nog. Jan is als Hollander en als schrijver natuurlijk ook in een oogenblik *quantité négligeable* voor hen. *Jij* zou mij serieus een dienst kunnen bewijzen. Je bent Belg, je spreekt goed Fransch en je bent ambtenaar op het Ministerie van justitie; en zeg

niet dat dit alles niet telt; die schoften kijken *alleen* maar naar zoiets, behalve naar het geld. Als ik een rijke bankier tot vriend had, was dat natuurlijk veel beter, maar die heb ik niet - gesteld dat een rijke bankier voor mijn plezier betrouwbaar zou willen zijn. Ik heb je nu van alles zoowat op de hoogte gebracht, voor het geval je je in Brussel met den notaris in verbinding zou willen stellen. Alles moet natuurlijk erg beminlijk gebeuren. Ik zou hem dan schrijven dat jij, aangezien ik hier te veraf zit en niet alles per correspondentie kan doen, mij vertegenwoordigt; ik zou dan willen dat jij met hem afmaakte wat er voor de publicatie enz. voor de publieke veiling kan worden gedaan, dat hij zich door

jou *gecontroleerd* voelt, in één woord. Hoe minder je praat, hoe beter; laat hem maar doen, maar laat hem begrijpen dat je letten zult op zijn annonces, affiches, etc., en dat je eventueel bij de “adjudications” aanwezig zult zijn, voor het geval er met stroomannen gegoocheld wordt. Als je dit idee van me *erg* naief vindt of *erg* vervelend voor jou, doe het dan maar niet. Maar het zou voor mij, ook moreel, wel een opluchting zijn, als ik wist dat er tenminste één eerlijk man zich met de historie bezighoudt!

Malraux zegt, dat ze zoo'n verkoop ontzettend kunnen drukken, als ze dat willen. Weet jij hoe? Kan je het anders te weten komen van slimmerds als

Toussaint of Willem Elsschot? Kom wel met een eenigszins “beslagen” vocabulaire bij den notaris! Als je wilt, zal ik hem schrijven dat de zaak zeker tot 5 Febr. is uitgesteld en dat jij dan in mijn plaats met hem komt beraadslagen. - Ik heb er ook veel over gedacht om de verkoop heelemaal aan een anderen notaris te geven; maar vrees dat ik dan D... verwoed tot vijand krijg in de successiehistorie. Aan wantrouwen zijn al die ploerten natuurlijk van huis uit gewend, dat vinden ze zelfs erbij hooren, maar als ik botweg den man zijn verdienste ontnem, vergeeft hij het mij natuurlijk nooit - en ten slotte, meer dan een indruk en een gevoel tegen hem heb ik niet.

Ik zal wachten met het verzenden van dezen brief tot morgen, omdat er dan een brief van H..., misschien, voor mij is. Weet H... compleet iets anders erop, dan laat ik hem zijn gang gaan, en hoef jij niets te doen - (heerlijk, voel ik je al denken!) - maar komt er weer een praatje van 5 zinnnetjes, dat niets aan den gang van zaken verandert; d.w.z. moet, na 5 Febr., toch aan die publieke veiling gewerkt worden, bewijs me dan de vriendendienst om die kleine contrôle voor mij te doen. Beste Jan, het gaat mij aan het hart om je in zoo'n rotzaak te jagen, maar ik heb niemand anders, en ik zou het voor jou over hebben, gesteld dat je mij voor zoiets gebruiken kon.

Ik schei er nu maar mee uit. Bep en ik probeeren hier van allerlei; maar ons wonen in Bellevue is nu natuurlijk ook een handicap voor ons; en we zitten hier vast tot 1 October. Het zou *nu* veel practischer voor ons zijn als we op 2 kamertjes zaten in Parijs zelf, b.v. voor het werk op de Bibliothèque Nationale, dat we nu voor Pia doen. Daarbij artikelen, boekbesprekingen; alleen het laatste kan evengoed in Bellevue gebeuren als in Parijs. Enfin... we hebben werkelijk alles tegen, in dit jaar 1933. Als Gistoux maar verkocht is - tegen een *eenigszins* aannemelijken prijs, dan waren wij tenminste de eerste, en dus ergste, complicaties te boven. Op de rest kunnen wij ons dan voorbereid houden, al is dat een kale troost. Nu, als de volgende bladzijde wit blijft, is er geen brief gekomen van H... Schrijf me dan of je in principe bereid bent. Met veel hartelijks, ook voor je huisgenooten en van Bep, een hand van je

Eddy

Vrijdagmorgen

Ik heb 2 dagen gewacht, omdat ik je toch liever niet wou vervelen, voor ik antwoord had van den advocaat. Dat antwoord sluit ik hierin. Het is iets langer, maar even haastig-afdoend.

Schrijf me dus of je mij in zeker opzicht bij den notaris wil vervangen; tegen 5 Februari schrijf ik

hem dan. Vind je het werkelijk erg beroerd, zeg het me dan gerust. Nogmaals veel hartelijks

je E.

Stuur mij het briefje van H... terug.

Deze lange brief lijkt me zeer typisch, in de eerste plaats als vrij nuchtere reactie op de katastroof die hem trof (ik ben ervan overtuigd dat hij enige jaren vroeger geheel anders zou hebben gereageerd) en, in de tweede plaats, als psychologisch document. Voor zoveel ik iets van het geval begreep, was de verwarring in die zaak niet uitsluitend te wijten aan de min of meer betrouwbare maneuvers van advocaten en notarissen, maar ook, en voor een aanzienlijk deel, aan de fantaisistische manier waarop zijn moeder haar bezittingen en vermogen had beheerd. Daar du Perron nooit iets van dit beheer had geweten, noch er zich om bekommerd had, was hij niet in staat het te beoordelen. Aan de andere kant maakte hij zich nogal vreemde illusies in verband met een mogelijk optreden mijnerzijds in deze aangelegenheid. Ik herinner mij hem te hebben geantwoord, dat ik bereid was alles te doen wat hij wenste, ofschoon ik erg sceptisch was over het resultaat en ik mij niet goed kon voorstellen op welke wijze ik die zaak praktisch moest aanpakken. Als antwoord daarop ontving ik een brief van dank met enige naïeve vragen over de pro-

cedure bij een mogelijke vendutie, brief die onmiddellijk gevolgd werd door een andere, waarin hij nog meer incidenten mededeelde die zich naar aanleiding van de komende vendutie hadden voorgedaan. De verwarring werd al langer hoe groter en de verontwaardigde toon van de brieven steeg in dezelfde mate. Totdat hij me einde Februari berichtte dat de directeur ener bekende levensverzekeringsmaatschappij zich met het geval ging bemoeien.

Men weet hoe de zaak eindigde. Du Perron besloot hoofdstuk 32 van *Het Land van Herkomst* met de volgende woorden: ‘Alles bij elkaar geteld heb ik een goede fl. 3000 gekregen... Wat heb ik mij te beklagen? Er zijn mensen die een leven getobd hebben en voor hun oude dag fl. 300 hebben overgespaard.’ Ik ben ervan overtuigd dat hij vijf jaar vroeger die regels niet zou hebben geschreven.

V

In Mei 1933, dus nog vooraleer de successie haar beslag had gekregen, logeerde ik een achttal dagen bij Arthur van Schendel, die zich tijdelijk te Meudon had gevestigd in een ouderwets huis, waar men vanuit het raam der grote kamer het wel een beetje nevelig, maar altijd boeiend panorama van Parijs kon bewonderen. Du Perron bewoonde toen te Bellevue, een kleine tien minuten lopens van het huis van Van Schendel, een vriendelijk en helder appartement. De buurt was alleraardigst, met talrijke tuinen die, 's morgens vooral, luid waren van de zang van velerlei vogels. Gedurende de week dat ik te Meudon verbleef heb ik dagelijks met du Perron in de omgeving gewandeld, waar hij het landschap verrukkelijk vond. Hij beweerde zelfs dat het een zekere gelijkenis vertoonde met het Javaanse landschap, iets wat ik me zeer moeilijk kon voorstellen.

Toen ik mijn vriend te Bellevue terugzag, was het een hele tijd geleden dat ik hem niet meer had gezien en tot mijn verbazing moest ik constateren hoe gezellig en opgewekt hij was, na al die woeste en sombere brieven die hij mij naar aanleiding van de successie

had toegezonden. Gedurende onze wandelingen praatte hij wel veel over die rampzalige, verwarde zaak, maar meer humoristisch dan rancuneus. Het was trouwens een van de eigenaardigheden van zijn karakter, dat hij meer tot humor en spot geneigd was in de conversatie dan met de pen in de hand. Hij vertelde mij met enthousiasme een hele boel bijzonderheden over het plan dat zijn vriend Pia had opgevat: het uitgeven van een bloemlezing - een echte bibliofiel-editie ditmaal - uit het werk van al de Franse geneesheren die in de loop der tijden zich met litteratuur hadden beziggehouden en die zij samen zouden exploiteren. Het idee was nogal curieus, maar als "zaak" had ik er niet veel vertrouwen in. Men kan nooit weten, zei hij, men had gekker dingen gezien.

Daags na mijn aankomst stelde du Perron mij aan Pia voor. Deze was een alleraardigste man. Bizonder intelligent, sceptisch en zonder enige eerbied voor de schrijvers en het schrijverschap, bezat hij een buitengewone belesenheid zowel op het gebied der oude, als der moderne letteren. Daarbij amusant en geestig en, in zijn grote eenvoud, de meest volstreckte antithese van de arrivist. Hij nam het wel aan dat zijn vrienden aan litteratuur deden, als zij meenden daartoe het talent te bezitten, maar tenslotte vond hij het toch overbodig: à quoi bon en somme! Deze litteraire nihilist had reeds blijk gegeven van zijn meester-

schap, toen hij pastiches van bekende auteurs voor originele teksten deed doorgaan. Ik hoor hem nog de zogenaamde meesters van de dag beoordelen met de kinderlijke en definitieve formule: *je le trouve un peu cucu*. Ik geloof niet dat du Perron een beter vriend gehad heeft dan deze jonge Parijzenaar, die hem zonder aanstellerij noch eigenbelang heeft geïntroduceerd in de doolhof der Franse letteren, waar hij zo goed de weg kende.

Een ander vriend van du Perron was André Malraux, die wij aantreffen in de lokalen van de *Nouvelle Revue Française*, waar hij bezig was zijn pas verschenen roman *La Condition humaine* te dedicaceren. In vele opzichten was hij een tegenvoeter van Pia. Nog intelligenter misschien dan deze laatste, leefde hij geheel in het absolute. Zijn kennissen op het gebied der kunstgeschiedenis, der archeologie en der litteratuur waren verbazend uitgebreid, maar zijn ideeën, sterk gecondenseerd, waren soms moeilijk te volgen. Vandaar dat zijn conversatie - hij praatte buitengewoon vlug en zenuwachtig - zeer vermoeiend was maar nooit vervelend. Ik geloof dat hij op du Perron een grote invloed heeft uitgeoefend vooral als romancier. Toen wij, na ons bezoek aan de *Nouvelle Revue française*, rustig in een café zaten, bladerde du Perron in het boek dat Malraux hem ter hand had gesteld en hij constateerde dat *La Condition hu-*

maine aan hem was opgedragen. Nooit heb ik hem zo ontroerd gezien. Die opdracht van een van de weinige schrijvers die hij een meester achtte en die hij ook als mens zozeer waardeerde had hem diep getroffen.

In de loop van de gesprekken die du Perron met zijn Franse vrienden voerde, viel het mij op dat hij niet helemaal meer dezelfde was als toen ik hem vijf jaar geleden leerde kennen. Hij leek me minder praatlustig en meer ingetogen. Was dit te wijten aan het feit dat in eenzelfde jaar èn het geluk èn de tegenspoed hem hadden bezocht?

De avonden brachten wij door bij de familie van Schendel. Het was een aardig gezicht, te zien welke hartelijke verstandhouding er tussen de oude romancier en de jongere heerste. Het had niets van het geijkte, een beetje vervelend opkijken van de jonge schrijver naar een beroemd collega. Voor een dergelijke houding zou van Schendel trouwens vriendelijk hebben bedankt. Hij was de eenvoud en de hartelijkheid zelf en hij bezat die “pudeur” die van dag tot dag zeldzamer wordt bij schrijvers. Zij die du Perron voor een stelselmatig “afbreker” en een “cynicus” hielden hadden hier moeten aanwezig zijn: de meer dan vijf en twintig jaar oudere romancier had allang in de jongere een broeder, een man naar zijn hart ontdekt. Toen ik van Schendel, kort voor zijn dood, te Amsterdam bezocht, sprak hij me nog over du

Perron met het duidelijke accent van de vriendschap.

Ik moet nog even vermelden dat, tijdens mijn verblijf te Meudon, du Perron mij met een kinderlijk genoeg naar sommige plaatsen in Montmartre voerde, waar hij zijn zogenaamde bohème-dienst had gedaan. Ik moet bekennen dat noch het Lapin agile, noch de place du Tertre mij konden ontroeren. Evenmin als de drankgelegenheden waar beroemde schrijvers een deel van hun bestaan op de met rood fluweel bedekte banken hadden doorgebracht. Zo toonde hij mij in een oud café de plaats waar de auteur van *Penses-tu réussir*, Jean de Tinan elke avond zijn glas kwam drinken. (Tussen haakjes: du Perron had een voorliefde voor het werk van jonggestorven schrijvers). Hij was erg gevoelig voor de anecdotische kant van de literatuur, die op mij nooit veel indruk heeft gemaakt. Hij toonde mij dit alles met een jongensachtig enthousiasme dat ik toch wel aardig vond.

Toen ik in de nachttrein zat die me naar Brussel terugvoerde, bedacht ik mij dat ik mijn vriend nooit zo opgewekt had gekend als in die laatste dagen.

Ik was nog maar een week of drie uit Parijs terug, toen hij me berichtte dat de exploitatie van de uitgave die hij met Pia ondernam een aanvang had genomen:

‘De bezigheden met Pia zijn Donderdag begonnen en vandaag in vollen gang. Wij verzenden prospec-

tussen die zoowat in alle postkantoren van Parijs moeten worden neergelaten; 12 pakken per dag. Maandag kunnen de eerste bestellingen binnenkomen, en dan komt nog het verpakken van de boeken zelf, en het aangeteekend verzenden daarvan, bij de rest. Het wordt voor Bep en mij dus een kwestie van *wennen*; ik moet alles hierop instellen, de eerste maanden zeker. Tijd noch lust voor lezen en schrijven vooreerst; als we 's avonds thuiskomen, vooral met die dagelijksche treinreis Bellevue-Parijs en retour, zijn we “rijp” of liever “gaar” voor het bed.

Later zal het alweer wel schikken, denk ik. Ingesloten een prospectus. Als er een exemplaar overschiet zend ik het je. Anders moet je het mij maar niet kwalijk nemen. Pia lijkt me ditmaal zuinig en il y a de quoi. Ook zijn laatste geld is in deze onderneming gegaan. Als het mislukt, zijn we “geklut” zooals jullie zeggen.’

En een week later dit pessimistisch bericht:

‘Ik zit in zak en asch, omdat het boek van Pia allerberoerdest - of liever heelemaal niet - gaat. Dit in vertrouwen, de kans kan nog keeren...’

En op 1 Augustus:

‘Hier is alles bij het oude, d.w.z. moeilijk en economisch beroerd; ik zoek overal copij te plaatsen...’

maar krijg overal nul op mijn rekest. Misschien ga ik maar weer werken aan *Ducroo*.’

Hij was inderdaad al enigen tijd met het schrijven van *Het Land van Herkomst* begonnen. De titel had hij toen nog niet gevonden, daarom schrijft hij altijd over *Ducroo*. Hij zond mij elk voltooid hoofdstuk dat ik voor hem liet overtypen in meerdere exemplaren, waarvan hij er een naar een paar vrienden stuurde om hun mening te vernemen. Het hoofdstuk dat hij me toen toezond werd weldra gevolgd door drie andere. In October moest hij uit zijn appartement te Bellevue verhuizen en nam voor een tijdje zijn intrek in een pension in de buurt van Saint-Brieux in Bretagne, waar hij tot einde October verbleef en druk aan zijn roman werkte. Op 1 November was hij weer terug te Parijs, ook weer in een pension en in Maart van het volgend jaar woont hij in de rue Erlanger. Twee maanden later ontving ik een meer optimistisch bericht:

‘Dank voor het terugzenden van het eerste stuk, dat ik nodig zal hebben voor het omwerken van het begin. Alles wordt nu anders, wat de indeeling betreft; ik weet vrij precies hoe het boek verlopen zal, wat een prettig gevoel is. *De Smalle Mens* verschijnt ook bij Querido, wat mij nogmaals bijzonder veel plezier doet. Zoo schikken sommige zaken zich weer, goddank...

Verder gaat alles hier nu heel goed; Bep schrijft rustig-aan voor de krant; ik werk nu aan mijn slotessay voor *De Smalle Mens* en aan *Ducroo* door elkaar. In October moet *Ducroo* af zijn; ik heb alle hoop dat het best lukken zal, als ik niet door nieuwe pech bestookt word.'

Al dit drukke werk belet hem niet even een tocht te ondernemen naar Grenoble, waar hij het huis van Stendhal bezoekt. Dadelijk na zijn terugkeer zet hij zich weer aan zijn roman al is zijn stemming alweer minder vrolijk, zoals men kan opmaken uit de volgende regels, (brief van 8 October 1934):

'Alles blijft even onzeker voor ons; dat correspondentschap is toch ook niet bepaald een lucratieve betrekking, en het houdt ons in Parijs waar het leven toch duur is. Wij beramen van alles, ook om van hier weg te gaan. Met mijn boek gaat het bepaald slecht, ik krijg het zeker nooit op tijd af, ben er geheel "uit" enz. enz. Enfin wij leven als iedereen in dezen tijd: op losse schroeven en met voortdurend de smaak van "voorloopig", wat ten slotte erg deprimeerend werkt. Want om de "vrijheid van den avonturier" te hebben, moet je je leven *heelemaal* anders inrichten.'

En op 22 October:

‘Met ons gaat het nu iets beter; ik werk weer aan *Ducroo*, wat mij toch nog de meeste bevrediging geeft. Ik ben bang dat er teveel komt, anders zeer tevreden over het algemeen. Toch moet ik nog een 200 bl. schrijven, daar is niets aan te doen, hoe ik het ook draai; het boek is instinctief daarop berekend: een 700 bladzijden manuscript, dus plus minus 500 gedrukte bladzijden. Dat is *Barnabooth* ook, en dat zou *Brulard* ook met gemak geworden zijn, als het niet in de steek gelaten was...’

Op het einde van het jaar zat hij weer in Bretagne, vanwaar hij me andermaal een paar hoofdstukken van *Ducroo* liet geworden. In de brief die deze zending begeleidde (18 December 1934) maakte hij voor de eerste maal gewag van zekere “oceanplannen” ofschoon die nog helemaal niet vaststonden. Begin januari 1935 keerde hij naar Parijs terug en ging hij door met het zenden van zijn manuscript van *Ducroo*, dat toen naar zijn einde liep. Hij woonde toen in een klein, maar zeer aardig appartement op de boulevard Murat, waar ik hem ging opzoeken toen ik in de zomer de tentoonstelling van oude Italiaanse schilderkunst in het Petit Palais ging bekijken. Ik logeerde in een hotelletje in de buurt van zijn appartement, zodat ik de gelegenheid had hem dagelijks te bezoeken. Ik herinner mij nog zeer goed hoe ik ver-

baasd stond te kijken bij de behandeling die hij, op een ochtend, zijn zoontje Alain, die toen nog geen jaar oud was, deed ondergaan: nadat het knaapje door zijn moeder was gewassen, vatte hij het bij een been en deed het grote cirkels beschrijven in de ruimte, zogenaamd om de bloedsomloop te bevorderen. Toen ik hem vroeg of hijzelf de uitvinder was van die methode, die me op het gebied der kinderopvoeding een duidelijke nieuwlichterij toescheen, verklaarde hij dat dit systeem hem was aanbevolen door een dokter, die de huisarts was van de familie Malraux. Die verklaring leek mij natuurlijk afdoende.

Niettegenstaande dat vele zorgen hem kwelden in verband vooral met de zeer twijfelachtige toekomst, was hij toch vrij goed gehumeurd in die dagen en als steeds zeer actief. Meer en meer dacht hij aan een terugkeer naar Indië, of het zou moeten zijn dat hij onverwacht nog een baan zou kunnen krijgen in Nederland, iets waarop hij weinig hoop had. Na een verblijf in Holland, schreef hij mij in October 1935 het volgende:

‘Ik ben nu eigenlijk net terug uit Holland, waar ik een jachtige zeer vermoeiende tien dagen doorbracht, ook o.a. met het oog op een “baan”, maar zoowel bij Querido als elders, over de heele lijn was het niets dan bot. Ik ben een beetje ontmoedigd teruggegaan. -

Nu gaat Bep even naar Holland om er haar zaken te regelen, wat hoog noodig is; verder om zich te laten keuren door een dokter die in de tropen geweest is, met het oog op een eventueel vertrek van ons naar Indië. De enige kans die ik zag was n.l. daar - mijn vriend de Grave meent dat ik *zeker* iets vinden zal bij het Indo-Europeesch Verbond, waarvan hijzelf voorzitter is geweest (van de afdeeling Batavia). Maar mijn schoonzuster zei terecht dat ik het niet hoef te probeeren als Bep de tropen niet doorstaan kan; dus op dat punt moeten we nu zoo gauw mogelijk zekerheid hebben. Is de dokter er pertinent tegen, dan vervalt iedere poging in die richting.

In dat geval gelooven wij beiden nu dat het het verstandigst is om naar Holland te gaan, en daar voortdurend uit te zien naar een “baan”; dus Aix en verdere droomen zijn geschrapt. Ik probeer op het oogenblik te werken, maar het gaat nog maar zoozoo. In ieder geval is “de pen als broodwinning” ook onzin; ik heb hierover uitvoerig gesproken met Querido, die mij op dit gebied mijn laatste hoop ontnomen heeft.

Dus: òf Indië, òf Holland; en in het laatste geval wordt de vraag, wat vind ik, zonder diploma's en met mijn reputatie (waar ook Querido het weer over had), in Holland? Je ziet, alles bijeen geen erg rustig vooruitzicht. Maar wie heeft dat wel in deze “grootsche tijd”?

VI

Deze onzekerheid duurde nog een jaar lang, tot October 1936; toen ging hij met vrouw en kind sloop naar Indië. Al die maanden had ik geen nieuws van hem ontvangen. Alleen had ik hem even vóór zijn vertrek te Brussel ontmoet, en hij wist toen nog helemaal niet of hij iets in Indië te verwachten had. In Februari 1937 ontving ik zijn eerste brief uit Tjitjoeroeg.

‘Mijn hand, schreef hij, is nog lam van het pennen, want ik heb nu een maand doorgebracht met het in elkaar zetten van een boek over Multatuli - voor een groot deel compilatiewerk, maar ik geloof toch wel: het compleetste en beste wat er over hem geschreven is tot dusver.’

Verder beschrijft hij het huis dat hij te Tjitjoeroeg bewoont en dat hij “erg lief” vindt evenals de tuin en de omgeving. Alles bij elkaar leek hij wel tevreden. Lang heeft dit echter niet geduurd; in Juni bericht hij:

‘Ik ben in Batavia weer zeer mobiel geweest in het solliciteeren en kennismaken, met het gevolg dat het

er nu wel serieus naar uit ziet dat ik spoedig (of relatief spoedig) een “vaste baan” zal krijgen. Er zijn twee goede kansen: bibliothecaris op het Departement van Justitie (dan zijn we bijna collega's, want ook ik ben dan zoiets als “bureel-overste”) - en dat zou vermoedelijk voor 1 Augustus a.s. zijn - of hulparchivaris op het Landsarchief, en dat zou zijn “per” 1 Januari 1938.’

In Februari 1938 ontving ik een kaart met een foto van het Landsarchief, waar hij toen inderdaad werkzaam was. Lang heeft hij die betrekking niet waargenomen, want op 1 Augustus ontving ik uit Meester Cornelis volgende brief, die om verschillende redenen belangrijk is en die ik hier onverkort overschrijf:

‘Eindelijk kom ik ertoe je weer te schrijven, en wel uit mijn oude huis - het “Gedong Lami” van *Ducroo*. Ik heb hier 2 kamers gehuurd, één ervan mijn “kantoortje” toen ik 12 à 13 jaar was. Het huis wordt nu bewoond door een kleermakersfamilie die en gros werkt voor het Ned. Indische leger. Onze vroegere achtergalerij staat vol schragen en kasten met groen khaki; een van de paviljoens (bij de Kalikant) is werkplaats: daar zitten van 's morgens 8 tot 's middags 4 een 40-tal inlanders te werken met trapnaaimachines. In de kamer waar ik geboren ben, zitten

een 30-tal inlandsche vrouwen op den grond te naaien *zonder* machines, gewoon met naald en draad. In het hoofdgebouw kom ik nooit, behalve om eens te telefoneeren.

De kamers waar wij in zitten, zijn de eerste van het bijgebouw: dat oude kantoortje van me een logeerkamer, waar ik vroeger altijd in 't bed kroop om verscholen allerlei detectiveverhalen te genieten - deze 2 zijn tot 1 kamer gemaakt - en onze vroegere keuken, die de 2e kamer is. Alles bijeen heel ruim, koel, ouderwetsch en gezellig. Er is veel veranderd, maar ook veel hetzelfde gebleven. Ik ben er soms doodsmelankoliek van, maar nooit op een onprettige manier. Spoken van mijn ouders, of Alimah, heb ik helaas niet gezien, al kijk ik er soms naar uit in de duisternissen. Tegenover onze zitkamer nu is de oude badkamer, waar de gemeenteontvanger zijn gelden inde toen het hier nog gemeentehuis was, en dat nu weer badkamer terug is geworden, al is er nog steeds een loket in een van de wanden. Wij zitten 's morgens en 's middags aan den kalikant op het gras, van waaruit wij de bocht van de Tjiliwoeng overzien, van waar telkens vlotten en sampans opduiken - iets waar ik als kind al uren naar kon zitten kijken en dat Bep nu evenzeer boeit als mij toen. Alijtje loopt overal rond als ik 35 jaar geleden - precies berekend: hij is nu 3 jaar. Hij borrelt van vitaliteit, hoewel hij

wel wat bleekjes is in Batavia; maar hij kruipt zoo verwoed en uitbundig tegen ons, over ons en onder ons door, dat wij het er beiden soms finaal tegen afleggen. Voor hem is het erf hier nog groot genoeg, al is er meer dan de helft af, met vroeger vergeleken. En alles is opengekapt, heele boomgroepen zijn weg; wat vroeger ruig en 's avonds spookachtig was, is nu zoo'n beetje parkachtig aan 't worden, hoewel dit parkachtige dan flink verwaarloosd verdient te heeten. Onze gezellige ronde koepeltje vóór, is omgebouwd tot een leelijk houderig portaal. Toch zou, met een beetje geld, dit huis nog heerlijk zijn om te bewonen. Binnen is weinig veranderd, en een van mijn emoties was: dat niet alleen overal dezelfde vloertegels liggen, precies in de oude kleuren, maar dat het vitrophaniepapier op de ruiten er nog steeds niet is afgekrabd. 's Avonds als ik om 't huis loop, kan ik me soms voorstellen dat “wij” van vroeger het nog bewonen. Dat ik nu in de bijgebouwen zit, heeft niets dramatisch, omdat ik vroeger ook altijd hield van dit plekje. In de logeerkamer heeft jaren lang een oude inlandsche vrouw gewoond, Samirah geheeten, bij wie ik graag zat. Ik schrijf dezen brief op de plek waar vroeger ongeveer haar bed stond, datzelfde bed waarin ik kroop toen het leeg was, d.w.z. Samirah dood en de kamer logeerkamer geworden.

Bep vindt het hier een verrukkelijk oord - vooral

de rivier; alleen het klimaat is vrijwel nog hetzelfde als in Batavia, waar dit Mr Cornelis trouwens bij hoort als jouw Ukkel bij Brussel. Maar het is de rand van de stad, 5 minuten van hier ben je de stad compleet uit en op den weg naar Buitenzorg.

Nu onze verdere avonturen. Misschien heeft Jan je daar iets van verteld. Zoowel Bep als ik zijn eigenlijk in Batavia doorlopend ellendig geweest; ik nog erger dan Bep, maar dat komt waarschijnlijk omdat zij niets hoefde te doen, terwijl ik van half 8 tot half 2 op 't Landsarchief zat en dan nog 's middags en 's avonds voor mezelf probeerde te werken. Behalve een litteraire kroniek van 't *Bataviaansch Nieuwsblad*, heb ik daar geschreven: *Multatuli, tweede pleidooi*, dat nu binnenkort uitkomt en je natuurlijk zal worden gezonden. Het bestaat uit 2 deelen: het 1e een polemiek + voortzetting (gedeeltelijk) van *De Man van Lebak*, op het thema: Multatuli en Jan Lubbes - de Hollander. Het 2e is niets dan bronnenpublicatie: documenten betreffende Multatuli's dienst op Menado en Ambon, die ik op 't archief heb opgescharreld. Ik heb daarbij erg veel geluk gehad, want deze archivalia, die anders heelemaal in de Molukken en op Celebes hadden moeten worden opgespoord, zijn nog maar zeer kort op het Landsarchief: die van Ambon sinds 1927, maar die van Menado (die veel belangrijker zijn, omdat er allerlei documenten in

Multatuli's eigen hand bij waren) nu pas, vanaf 1935 tot nu, om zoo te zeggen een maand geleden, naar Batavia opgezonden. De archivaris, die zich heelemaal tot mijn vrienden rekent, heeft me hierin laten grasduinen, terwijl die dossiers nog heelemaal braak liggen en voor het publiek ontoegankelijk zijn. Alles bijeen dus toch nogal grappig, geloof ik, al is 't niet *erg* belangrijk.

Verder stel ik voor den uitgever Nix op Bandoeng een bloemlezing samen uit de koloniale belletrie, die, hoewel litterair onbeduidend, sociologisch en menschelijk zéér onthullend is en waaruit je de koloniale samenleving, van de Compagniestijd af, prachtig in gespiegeld zult vinden. Het eerste deel gaat van 1600-1780 en heet *De Muze van Jan Companjie*; dat is nu vrijwel klaar en al ter perse. Het is de compagniesmentaliteit dans toute son horreur, grotesk en gemeen om beurten. Het 2e deel wordt veel dikker en zal de “verlichting” weergeven, de invloed van Rousseau ten slotte, tot en met Multatuli (1780-1860). Dit zal heeten: *Van Kraskoepol tot Saidjah*, je reinste Harriet Beecher-Stowe-motief. (Kraskoepol is de eerste uiting tegen de slavernij, geschreven door den vader van Gijsbert Karel van Hogendorp, die in Batavia zat). Die boeken zitten zoo in elkaar, dat je telkens biografische en commenteerende stukken krijgt van mij, in kleinere letter, en dan in grootere letter de schrij-

verij van die heeren zelf. Heeft deel 2 succes, dan maak ik een 3e van 1860 tot 1900; - en misschien een 4e. De uitgever Nix, een Indo die sprekend lijkt op oom Tom zelf, is enthousiast en wil alles voor me doen. Die boeken komen uit in groot formaat en geïllustreerd met oude gravures en portretten. Wij gaan nu naar Bandoeng, eigenlijk speciaal om met Nix te werken. Ook *voor* Nix - ik hoop niet voorgoed voor nix, integendeel, er is veel kans op succes: iedereen hier in Indië kijkt aangenaam verrast op als ze over 't plan hooren. Verdien ik er wat aan, dan blijven we misschien nog een jaar op Bandoeng, wie weet. Ik hoop dat het klimaat daar Bep en mij (vooral nu, na Batavia) zal opfrissen. Gaat alles slecht, nu, dan gaan we eind van dit jaar, begin 1939 misschien, terug naar Europa. Maar plannen maken in dezen tijd...

Hier in Meester blijven we nog maar 14 dagen. Je kunt me daarna altijd bereiken aan dit adres: p.a. A. C. Nix, uitgever, Landraadweg 8, Bandoeng. Schrijf eens daarheen en vertel uitvoerig hoe jullie allen het maken. Is Griet gezond en fleurig? En Sophie? En Charles, wat doet die in zijn tegenwoordige levensphase? Is hij al aan den militairen dienst toe? Denk eens aan: het is II jaar geleden, sedert jij en ik elkaar het eerst zagen! - Wat lees je? Ik bijna niets dan historische dingen; en litteratuur alleen voor de krant. Een héél enkele maal maar lees ik een boek

uitsluitend voor mijn eigen genoegen. Mijn echte goede boeken (Stendhal, Baudelaire en zoo) heb ik niet uitgepakt sinds mijn vertrek uit Tjitjoeroeg, dus sinds October '37. Dat moet nu in Bandoeng maar weer eens gebeuren, zoodra we daar een huis hebben. Van hieruit gaan we eerst 14 dagen logeeren op Rantjasoeni, een thee-onderneming boven Bandoeng, waar mijn vriend Ade Tissing nu administrateur is. Zoo krijgt Bep gelegenheid om rustig naar een woning voor ons in Bandoeng zelf uit te kijken. Ziedaar...'

Hij was nog geen maand in Bandoeng of hij liep een longontsteking op, waarvan hij zeer langzaam herstelde. In Augustus schrijft hij andermaal over zijn plannen om naar Europa terug te keren. Maar alles blijft nog erg vaag. Af en toe ging hij naar Batavia voor opsporingen in verband met zijn verhaal over Dirk van Hogendorp en, later, voor het vervolg op *De Muze van Jan Companjie*.

In April '39 krijgt zijn voornemen om terug te keren een vastere vorm en hij schrijft:

'De zaak is dat wij er hard aan werken om van hier weg te komen en daarvóór nog van allerlei willen afdoen. Als 't kan gaan wij in Juli al, anders hopen we in Augustus of September naar Europa, als de oor-

log er dan nog niet is... Ik verlang erg naar Europa - d.w.z. naar de vrienden - ondanks alle beroerdigheid. Hier is 't toch niets gedaan, voor menschen als ik.'

Einde September was hij terug in Holland en de daaropvolgende maand vestigde hij zich te Bergen. Uit de brief die hij me toen schreef, citeer ik nog dit fragment over de betekenis van *De Onzekeren*, waar van het pasverschenen *Schandaal in Holland* het eerste deel vormde:

'Je vraagt me wat *De Onzekeren* zijn? Nu, Willem is een onzekere, Onno een *schijnzekere*, die toch opeens wordt doorgebroken en verder een onzekere wordt met *schijnzekerheden*. De figuren van Van Schendel zijn, bij alle ongelukken die hen overkomen, vaak onveranderbaar zekeren, zoo Gerbrand in *Een Hollandsch Drama*, Rossaert in *De Waterman*, Kaspar in *De Grauwe Vogels*; zij kunnen veel twijfelen en "niet weten", hun zekerheid zit in hun aard, hun "wezen" zou Jany zeggen. Nu zullen mijn personages voortdurend onzekeren zijn; het zijn drama's van menschelijken onzekerheden uit den aard van 't beestje voortspruitend, en de heele reeks zal zoo'n beetje moeten bewijzen dat "de vrije wil" iets zeer relatiefs is hier op aarde. Ce sera toujours ça...'

Die brief eindigde met de volgende regels:

‘Hoe gaat het verder daar? Hier, voor 't oogenblik heerlijk. Ik ben bang dat er al gauw iets heel ergs moet komen, zoo angstig rustig is het hier nu, zoo blinkend en helder en gezond en mooi.’

Ik hoorde niets meer van hem tot op 4 April 1940, op welke datum hij mij het volgende schrijven toezond:

‘Ik heb zoo ontzettend veel te pennen dat je me niet kwalijk moet nemen als ik ook per briefkaart antwoord. Wij zitten nu hier in Bergen en hebben vanaf 1 Mei een denitief huis: Doorntjes 32, Bergen N. H. Noteer dat alvast. Tegen 20 dezer ga ik, tot 5 Mei ongeveer, weer naar den Haag, werken op het archief voor de gegevens van mijn 2e deel *Onzekerden*, en logeer dan bij Menno. Tegen 5 Mei ga ik naar hier terug en hoop mijn boeken te kunnen uitpakken - eindelijk, na Indië! En verder is alles hetzelfde: onzekerheid en toch maar pennen alsof 's werelds bestaan er van afhing. Ik heb eigenlijk meer dan mijn bekomst van dat artikelen-geschrijf, maar het moet. Vanmorgen stuurde ik je nog een stuk dat ik op bestelling min of meer voor *Elsevier's* schreef, maar dat misschien toch wel gezellig is, voor wie er het gevoel

voor heeft. Binnenkort volgt het *Pak van Sjaalman* (bij Sander) en een dingetje en passant in 't Rijksarchief opgedaan, en marge van Dirk van Hogendorp en betreffende zijn papa (het komt bij de *Vrije Bladen*).

Verder tracht ik met wandelen weer fit te worden, want de 2 x griep van deze winter hebben me goed slap gemaakt. Bep en Alain zijn best. Jan schrijft ons ook lange brieven en ik weet haast niet hoe hem even lang te antwoorden...'

Het was het laatste schrijven dat ik van hem ontving.

VII

De arbeid die du Perron gedurende zijn verblijf in Indië heeft geleverd als romancier, essayist, criticus en journalist, is, zoals men weet aanzienlijk. Daarbij vond hij nog de tijd om aan zijn oude liefhebberij te doen: het uitgeven, steeds in dertig exemplaren, van enkele werken waar hij bijzonder veel van hield. Zo gaf hij de gedichten uit van Gérard de Nerval en de zo sympathieke *Réflexions* van F. Paulhan, die laatste zelfs in een tweede uitgave, omdat de eerste niet compleet en enigszins foutief was.

Een maand na zijn terugkeer in Europa ontmoette ik du Perron voor de laatste maal. Wij brachten de namiddag door in een café aan de boulevard te Brussel. Ik vond hem niet zo erg veranderd, althans uiterlijk. Geestelijk leek hij mij wel iets ouder geworden, meer bezadigd en kalmer. Dat de oorlog binnenkort ook over onze landen zou uitbreken, daarvan was hij overtuigd. Ik herinner mij nog goed onze conversatie in die zoele Octobermiddag. Over zijn verblijf in Indië was hij niet zo goed te spreken, maar hij betreurde die jaren niet. Aan het weerzien van zijn land van herkomst had hij zich niet kunnen onttrekken.

Hij had nu voorgoed afgerekend - voor zoveel een mens dat ooit geheel kan doen - met zijn jeugd en met het land, waarop hij nu wel een andere kijk had dan ten tijde dat hij er met zijn ouders verbleef. En hem horende spreken over de toestanden aldaar en in andere landen, gaf ik er mij rekenschap van hoezeer hij geëvolueerd was in de laatste tijd. (Ik had reeds in hem een eerste verandering waargenomen, toen ik hem in 1933 te Parijs opzocht). Zijn reacties op politieke en litteraire toestanden waren nog altijd even spontaan en scherp, maar hadden niet meer die overtuigende zekerheid. Hij kon ook zoveel gemakkelijker zwijgen dan vroeger, en dit was wel zeer opvallend. Ook in zijn brieven uit de laatste jaren was iets veranderd; er was iets uit verdwenen, iets wat men de d'Artagnan-toon zou kunnen noemen, die toon die bij anderen zou hebben geërgerd, maar die hem niet misstond omdat het een behouden karaktertrek was van zijn jeugd.

Voor de rest was hij nog altijd de oude. Hij sprak weer over Stendhal, zoals haast ieder maal dat ik hem ontmoette. Multatuli en Stendhal waren zijn twee grote liefdes. Veel heeft hij over Multatuli geschreven, maar nog veel meer over Stendhal gepraat. Het is wel curieus, dat het laatste gesprek dat ik met hem had niet zo veel verschilde van het eerste.

Meer bevoegden dan ik zullen eenmaal over de be-

tekenis van zijn werk schrijven. Het heeft de tijd. Wat mij betreft, hoe vaak, sedert zijn dood, als ik een boek of een artikel onder de ogen krijg, heb ik mij niet afgevraagd: wat zou du Perron daarvan hebben gedacht? En ik weet dat ook nog enige anderen, oudere en jongere, zich diezelfde vraag stellen.